Q U F : G H < : . L
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

M > Д400:371.3.

D U J = U A L B E B K : ; : = U G > : K L M > ? G L L ? J > B G H D M M
B R F ? J > E D L & J G & J D G > & L G G F : : G B K B @ : G : @ H E > H J

Жогорку окуу жайларынын студенттерине кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутуунун негизги максаты алардын кыргыз тилиндеги кеп ишмердүүлүктөрүн калыптандырып, өнүктүрүү экендиги белгилүү. Ал эми кеп ишмердүүлүгүнүн өзү аң-сезимге, ойлоого, жалпы эле адамдын жашоо-турмушуна, ишмердүүлүгүнө байланыштуу болгон өтө татаал, көп кырдуу көрүнүш болуп саналат. Педагогика илими кеп ишмердүүлүгүн сүйлөө, угуу, жазуу жана окуу деп бөлүштүрүп, тилди окутуп-үйрөтүү процессинде кеп ишмердүүлүгүнүн аталган түрлөрүнө бирдей мамиле кылып, бирдей окутууну сунуш кылат. Бул сунуш кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда дайыма эске алынып, үйрөтүлүшү керек. Бирок практикада кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө көңүл буруу, окутуу иштеринде ар түрдүүлүк бар. Атап айтсак, айрым сабактарда студенттердин оозеки сүйлөөсүнө басым коюлса, айрымдарында окуу же жазуу иштерине көп көңүл бурулат. Кµпчүлүк учурда студенттердин угуу ишмердүүлүктөрүн жакшыртууга дээрлик маани берилбейт. Бул макалада кеп ишмердүүлүгүнүн бир түрү болгон студенттердин окуу ишмердүүлүктөрүн калыптандырып, жакшыртуунун маанисине токтолобуз.

Башка тилдүү студенттерге кыргыз тилин окутуунун негизги максаттарынын бири алардын кыргызча шар, түшүнүп окууларын калыптандырып, өркүндөтүү болуп саналат. Студенттердин окуу ишмердүүлүктөрүн жакшыртып, өнүктүрүү төмөнкүдөй дидактикалык максат-милдеттерди аткарат:

- кыргыз тилине мүнөздүү болгон ', , тыбыштарынын туура айтылышын, туура окулушун калыптандырат;
- кыргызча шар окуу көндүмдөрүн жакшыртат;
- окуп түшүнүү билгичтигин калыптандырат;
- жаңы сөздөрдү түшүнүү аркылуу кыргыз тилиндеги сөз байлыгын өстүрөт;
- грамматикалык эрежелерди өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт;
- белгилүү бир информацияга ээ болот;
- жалпы эле кыргыз тилин өздөштүрүүгө алгылыктуу каражат болот ж.б.

Аталган максат-милдеттерди ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн окутуучу студенттердин окуу ишмердүүлүктөрүн өнүктүрүүгө карата атайын даярдыктарды көрүп, бир катар маселелерди чечип алуусу талап кылынат. Окутуучу, барыдан мурда, студенттердин келечек кесиптери, кыргыз тилин өздөштүрүү деңгээлдери, кызыгуулары менен суроо-талаптарын эске алып, аларга ылайык текст тандоосу, зарыл болсо, аны адаптациялоосу талап кылынат. Эң башкысы, тандалган текст студент үчүн кызыктуу жана пайдалуу болуп, анын окуу ишмердүүлүгүн жакшыртууга кызмат кылууга багытталышы шарт. Окутуучу сабакта колдонулуучу текстти тандап, ал аркылуу окуу ишмердүүлүктү жогорулатуу үчүн өз алдына төмөнкү милдеттерди коюуга тийиш:

1) студенттин кыргыз тилиндеги сөздөрдү туура айтып, туура окуусуна жетишүү;
2) студенттин кыргызча окуу ылдамдыгын өнүктүрүү;
3) студенттин кыргызча окуп-түшүнүүсүн жакшыртуу;
4) тексттин темасын аныктоого үйрөтүү;
5) тексттин негизги оюн аныктоого көнүктүрүү;
6) тексттин негизги мазмунун түшүнүүгө машыктыруу;
7) тексттеги сөздөрдүн, сөз айкаштарынын, сүйлөмдөрдүн байланыштарын аныктоого үйрөтүү ж.б.

Е.И.Пассовдун изилдөөсү боюнча адамдар окуганда өз алдына бир нече максаттарды коюшат. Алардын ичинен кеңири тарап, өзүнчө мааниге ээ болгон эки максатты бөлүп көрсөтөт. Биринчи максат – текстти окуп, тек гана анын негизги оюн, мазмунун түшүнүү, экинчи максат – текстти кунт коюп окуп, аны зарылдыгына жараша, кайра иштеп чыгуу. Студенттердин кыргызча окуп-түшүнүүсү көрсөтүлгөн эки максатты тең көдөшү керек. Алгач биринчи максат ишке ашырылып, ал боюнча студенттер белгилүү көндүмдөргө ээ болгондон кийин экинчи максатты аткарууга киришүү сунуш кылынат.

Экинчи тилди окутууда текст менен иштөөгө карата окумуштуу-методисттер Е.С.Антонова, Т.М.Вонтелева, Е.И.Пассов, С.А.Давлетов, К.Д.Добаев, С.К.Рысбаев ж.б. атайын эмгектерди жазышкан. Биз аларга таянуу менен студенттердин окуу ишмердүүлүктөрүн өнүктүрүүдө текст менен иштөөнүн болжолдуу үлгүсүн сунуш кылабыз. Сабак «Ымдоо-жамдоонун тили» деп аталган төмөнкү текстти пайдалануу менен өткөрүлөт.

Uf^hh `Zf^hh(g̀ _mkgl l b) gl b e b

Тил – пикир алышуунун негизги куралы, ошол эле учурда пикир алышууну жалгыз гана тил тейлебейт, б.а., ал жападан жалгыз курал эмес. Анткени кандайдыр бир ойду, ар кандай сигналдарды, маалыматтарды ооз ачып, сүйлөбөй туруп эле, башка жол, каражаттар менен билдирүүгө болот. Маалымат берүү, маалымат алуу боюнча атайын изилдµµ иштерин жүргүзгөн адистер адамдын дене-боюндагы, мүчөлөрүндөгү ар кандай кыймылдар, абалдар аркылуу, адамдын бет-жүзүнүн ал-абалдары, колдун жана манжалардын кыймыл-абалдары аркылуу адамдар бири-бирине 700 миңге жакын ар түрдүү сигналдарды, кабарларды бере ала тургандыгын аныкташкан. Мындай мүмкүнчүлүк бир дагы тилде, атүгүл дүйнөлүк деп аталып жүргөн тилдерде да жок.

Ар кандай кыймыл-аракеттин ымдоо-жамдоонун (жесттин) билдирген түшүшүнүк, кабарлары өтө кеңири жана алардын туюнткан маанилери да ар түрдүү. Ымдоо-жамдоону колдонуу менен маалымат билдирүүдө дагы бир татаалдык бар. Ал тигил же бул жесттин ар кайсы элдерде ар кандай мааниде колдонулгандыгы менен түшүндүрүлөт. Мисалы, көпчүлүк элдерде баш бармак менен сөөмөйдүн (ортондун) тегерек, шакек түрүндө көрсөтүлүшү жести колдонулат. Бирок ар башка мааниде. Айрым элдерде бул белги мактоону, кубаттоону, жактырууну билдирсе, башкаларында ал жактырбоону, атүгүл, шылдыңдап, кемсинтүүнү туюндурат.

Айрым жесттер адамдарда бала кезинен тартып эле кеңири колдонулат. Предметти, кубулушту, айбандарды, атүгүл адамдарды сөөмөй менен кезеп көрсөтүү ошондой жесттерден болуп саналат. Бирок кыргыз элинде байыркы замандан эле өзүнөн улуу же бейтааныш адамдарды, ыйык жерлерди, мүрзөнү сөөмөй кезеп көрсөтүүгө катуу тыюу салынып келген. Бул тыюу азыркы учурда да өз күчүндө. Адамды ж.б. ыйык нерселерди сөөмөй менен көрсөтү өтө уят, маданиятсыздык, атүгүл кордоо катары каралат.

Башты ийкөө аркылуу макулдукту, ал эми башты чайкоо менен макул эместикти билдирүү кеңири тараган. Бирок болгарлар башты ийкөө менен «жок» дегенди, ал эми башты чайкоо менен «макул» экендигин билдиришет. Муштумду түйүп, баш бармакты жогору көтөрүү менен Европада кубаттоонун, ыраазы болуунун жогорку чегин билдиришсе, мусулман өлкөлөрүндө бул жест уят, жагымсыз, орой нерсе катары кабыл алынат. Мисалы Сауд Аравиясында муштумду түйүп, баш бармакты тегеретүү «жогол», «кет», «көзүмө көрүнбө» деген түшүнүктү билдирет.

Дүйнөдөгү дээрлик бардык элдерде бирдей колдонулуп, бирдей мааниге ээ болгон жесттер да бар. Мисалы, сөөмөйдү оозго тигинен коюу «акырын», «унчукпа», «сүйлөбө» деген түшүнүктү билдирет.

Жесттер кээде өз алдынча колдонулса, көпчүлүк учурларда алар тил аркылуу пикир алышууда да коштолот. Алардын билдирген маанилерин жана колдонуунун жолдорун билүүнүн мааниси чоң.

Эгерде кыргыз тили сабагы баштооч топтордун студенттеринде жүргүзүлүп жатса, сунуш кылынган текстти окутуучу өзү үн чыгарып, мүмкүн болушунча кµркµм жана тиешелүү интонация менен окуп берет. Бул аркылуу окутуучу студенттин угуп кабыл алуусун жакшыртууга, ¦ , тыбыштарынын туура окулушуна, жалпы эле кыргыз тилиндеги текстти окуунун жол-жоболоруна үйрөтүүгө, көнүктүрүүгө шарт түзө алат. Андан соң топтогу бардык студенттердин өз алдынча, үн чыгарып текстти окуп чыгууларын өтүнөт. Бул процесс окутуучунун көзөмөлүндө болуп, студенттердин экиден кем эмес жолу текстти окууларына атайын убакыт берет. Студенттер текст менен белгилүү деңгээлде тааныш болгондон кийин, 2-3 студентти үн чыгартып окутат. Ар бир студенттин окуганы көзөмөлгө алынып, тыбышты же сөздү туура эмес айтып, окуса, дароо токтолуп, оңдолот, студент кайталайт.

Мындан кийин, педагогика илиминде «мазмундук идентификация» деп аталып, окуу ишмердүүлүгүн жакшыртууга багытталган текст менен иштөөнүн ык-жолун колдонууну алгылыктуу деп эсептейбиз. Мында окутуучу студенттерге төмөнкүдөй суроо-тапшырмалар менен кайрылат.

1) Силер кандай жесттерди билесиңер? Аларды көрсөтүп, билдирген маанисин кыргызча түшүндүргүлө.

2) Окуган текст боюнча бир эле жесттин эки башка түшүнүк бергенин таап, окуп бергиле.

3) Адамдын дене-боюнун кайсы мүчөлрү менен жест аркылуу маалымат билдирүүгө болот. Кыргызча аталыштарын эстегиле.

Бул тапшырмаларды студенттер оозеки жана жазуу түрүндө, окутуучунун өтүнүчү боюнча аткарышат. Жоопторду берүү кыргыз тилинде жүргүзүлөт. Суроо-тапшырмаларды берүүдөн мурда окутуучу окулган текстти студенттерге таратып берет. Практика көрсөткөндөй, бул тапшырманы студенттер кызыгуу менен активдүү иштешет.

Текст менен иштелүүчү экинчи тапшырма «мазмунду издөө» деп аталат. Мында текст студенттер тарабынан окулуп, ар бир студентке текст таратылып берилгенден кийин, окутуучу төмөнкүдөй тапшырма коёт:

1. Тексттен ымдоо-жамдоону көрсөткөн сүйлөмдөрдү тапкыла.
2. Ымдоо-жамдоо качан жана кандай максатта колдонулат?
3. өз элиңде (улутуңда) кандай ымдоо-жамдоолор колдонулат, айтып бергилет.
4. Эмне үчүн бир эле ымдоо-жамдоо (жест) ар түүрдүү элдерде ар түрдүү мааниде колдонулат. өз оюңарды айткыла.
5. Тексттен силерге жаңы маалымат берген сүйлөмдү таап, окуп бергиле. Эмне үчүн жакканын түшүндүргүлө.

Мындай тапшырмаларды да студенттер берилүү менен иштешет. Тапшырма аткарылгандан кийин окутуучу студенттерге кайрылып, ким канча жест билет, дептериңерге жазып, кыргызча түшүндүрүп бергиле, - деген талап менен кайрылуусу да студенттердин активдүүлүгүн арттырып, өз оюн кыргызча түшүндүрүп берүүгө аракеттенүүсүнө өбөлгө түзөт.

Эгерде кыргыз тили сабагы улантуучу топтордо өтүлүп жатса, текст менен иштеп, окуу ишмердүүлүгүн жакшыртуу иш-аракеттери башкача болууга тийиш. Мында текстти окутуучунун окуп беришинин зарылдыгы жок. Окутуучу студенттерге кайрылып: «бүгүн ымдоо-жамдоонун (жесттин) маалымат алып, маалымат берүүдөгү мааниси жана алар билдирген түшүнүктµр тууралуу сүйлөшөбүз. Бул ишти текст аркылуу аткарабыз», - деп сабакты баштоо менен дароо эле 2-3 студентке текстти үн чыгарып окутат. Калган студенттер кунт коюп угууга тийиш. Окуп жатканда айтылышы же окулушу боюнча каталар кетирилсе, алар дароо оңдолот. Угуп отурган студенттерден 2-3 студент тексттин мазмунун айтып беришет. Эгерде студент мазмунду толук айтып бере албаса, ал текстти кайра үн чыгарып окууга тийиш.

Мындан соң студенттер төмөнкүдөй тапшырманы аткарууга тийиш. Бир студент 3-5 жестти көрсөтөт, экинчи студент алардын маанисин кыргызча түшүндүрүп, качан жана

кандай шартта колдонула тургандыгын айтып берет. Ролдор алмашат. Эгерде көрсөтүлгөн жесттин маанисин түшүндүрө албаса, же туура эмес түшүндүрсө, ал студент өзү билбей калган жести жана анын маанисин дептерине жазып алууга тийиш. Текст боюнча бардык тапшырмалар толук аткарылгандан кийин, ким кандай жесттерди билет жана алар кандай маалыматты билдирет деген тапшырманы жазуу түрүндө иштөө тапшырылат. Бул да кызыктуу болуп, студенттердин кыргызча сөз байлыгын өстүрүп, окуу жана жазуу ишмердүүлүктөрүн жакшыртууга өбөлгө түзө тургандыгын практика көрсөттү.

Студенттердин окуу ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүдө текст менен жогоркудай тапшырмаларды аткаруудан алына турган (күтүлгөн) натыйжалар кайсылар? Биздин оюубузча, алар төмөнкүлөр:

- текстти үн чыгарып бир нече жолу окуу студенттердин окуу ишмердүүлүктµрүн калыптандырып, жакшыртууда негизги каражат болот;
- текстти кайра-кайра окуу жана ал боюнча тапшырмаларды оозеки жана жазуу түрүндө аткаруу менен студенттерди, кеп ишмердүүлүгүн жакшыртууга шарт түзүлөт;
- текстти үн чыгарып окуу менен студенттердин окуу көндүмдөрү калыптанып, жакшырат;
- кыргызча текстти окуп, түшүнүүгө карата билгичтиктер иштелип чыгат;
- тексттин темасын, негизги оюн аныктоого көмөк көрсөтөт;
- кыргызча тексттерди өз алдынча окууга болгон кызыгууларын жаратат ж.б.

Сабактын соңунда студенттерге үй тапшырма катары өз элинде колдонулган ымдоо-жамдоолор жана алар билдирген маанилер тууралуу текст түзүп келүү берилет. Көпчүлүк студенттер мындай тапшырманы кызыгуу менен аткарышат. Кийинки сабакта ал тексттерди окутуучу текшерип чыгып, кызыгууларын сабакта окутат.

: ^ Z [b y l l:Z j

1. Бекбоев И., Алимбеков А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. – Б.: Бийиктик, 2011. –192б.

2. Рысбаев С. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери. – Б.: 2011. – 250б.

3. Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка. – М.: Глосса-Пресс, 2010. – 640с